

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романської
філології та компаративістики
Інституту іноземних мов
Дрогобицького державного
педагогічного університету
імені Івана Франка*

СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ХРОНОТОП РОМАННОЇ ДИЛОГІЇ ЖОРЖ САНД: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Обумовленість жанрової системи художнього твору його часопросторовою організацією доводив ще наприкінці 30-х років XX століття Михайло Бахтін. Науковець стверджував: «Жанр і жанрові різновиди визначаються саме хронотопом» [1, с. 235]. Таку ж думку фіксує сучасний український літературознавець Нонна Копистянська: «Поява кожного жанрового різновиду і нове поєднання жанрів у систему залежить від змін у часопросторовому мисленні» [3, с. 249]. М. Бахтін поряд із «суттєвим жанровим значенням» хронотопу, виокремив сюжетне та зображальне. Останнє науковець витлумачив наступним чином: «Всі абстрактні елементи роману – філософські та соціальні узагальнення, ідеї, аналізи причин та наслідків і т. п. – тяжіють до хронотопу і через нього наповнюються плоттю і кров'ю, прилучаються до художньої образності» [1, с. 399]. Сучасний російський теоретик літератури Валентін Халізєв, аналізуючи внесок М. Бахтіна в осмислення художніх часу та простору, додає, що «хронотопне начало літературних творів здатне надавати їм філософського характеру, «виводити» словесну тканину на образ буття як цілого, на картину світу, навіть якщо герої та оповідачі нехильні до філософствування» [10, с. 249]. Відзначена літературознавцями взаємозумовленість часопростору (термін «часопростір» вживаємо у значенні синоніму до формально-змістовної категорії хронотопу) та філософського компонента художнього твору особливо дієва у моделі філософського роману, оскільки у художньому світі такого типу твору філософський дискурс безпосередньо заявлений, а не прихований чи практично відсутній.

Пропонована розвідка постає продовженням наших попередніх студій часопростору дилогії Жорж Санд «Консуело» і «Графиня Рудольштадт» як варіанту жанрового різновиду французького філософського роману доби романтизму [6], [7], [8], [9].

Мета роботи полягає у вивченні поетики соціально-історичного хронотопу означених романів з проєкцією на його філософську спрямованість. Цей аспект часу і простору дилогії французької письменниці залишається недослідженим як в українському літературознавстві, так і у французькому. Теоретичним підґрунтям статті слугуватимуть твердження М. Бахтіна та Н. Копистянської щодо хронотопу художнього твору [1], [3], [4].

Впродовж розвитку сюжетної лінії романів Жорж Санд «Консуело» і «Графиня Рудольштадт» домінує «посейбічність» (А. Карельський) і вірогідність часу і простору та їх історичність, на відміну від підкресленої умовності хронотопу малої філософської прози доби Просвітництва (повісті Вольтера) та німецького романтичного філософського роману. (Литовський дослідник Вітаушас Бікульчюс, узагальнюючи роль умовності у жанровій моделі філософського роману стверджує, що «умовність визначає осмислення дійсності і у філософському романі стає однією з його жанрових ознак» [2, с. 18]). У дилогії автор, виконуючи функцію переповідача, інформує про «правдиву історію», залучаючи численні документальні матеріали: мемуари, листи, щоденникові записи та газетні повідомлення. При браку «достовірної» інформації автор вказує на це у тексті твору (наприклад, в епілозі).

Зображення дійсності у дилогії відбувається за допомогою історичної ретроспекції, яку Н. Копистянська визначає як ретроспекцію, «яка відноситься до часу дії у цілому» [4, с. 132]. При цьому авторський хронотоп дистанційований від сюжетного часу (1740–1770-і роки) столітньою відстанню і віддалений у просторі. Переважаючою, хоча й не тотальною у романах «Консуело» і «Графиня Рудольштадт» є послідовність у напрямку від опису тієї чи іншої події до конкретизації її локусу чи (та) топосу і значно рідше – навпаки. Так, з глави II, а не I роману «Консуело» стає відомо, що «сесі se passait à Venise il y a environ une centaine d'années, dans l'église des Mendicanti» [11, кн. 1, с. 11] («це відбувалося у Венеції приблизно сто років тому, у церкві Мендіканті»). Топографічний хронотоп перших глав роману «Консуело» співвіднесений із реальною подією: перебуванням Жана-Жака Руссо у венеціанській церкві Мендіканті. Знаковою тут є апеляція до по-статі женецького філософа, передвісника романтизму. Автор звертається до факту, описаного у «Сповіді» Ж.-Ж. Руссо, розраховуючи на обізнаність читача із цим твором. Далі події розгортаються також на теренах конкретних географічних просторів (за винятком оповитого містикою епізоду, пов'язаного з таємною організацією Невидимих): окрім Італії, у Чехії, Австрії та Німеччині.

Сюжетна лінія дилогії насичена перипетіями, у зв'язку з чим Жорж Санд у передмові до повного видання своїх творів у 1854 році писала: «Il y a dans «Consuelo» et dans «La Comtesse de Rudolstadt» des matériaux pour

trois ou quatre bons romans [11, кн. 1, с. 6] («У «Консуело» і «Графині Рудольштадт» містяться матеріали для трьох або чотирьох хороших романів»). Пригоди, що трапляються з персонажами та відбуваються на тлі історії і частково з особами історичними, побудовані за принципом авантюрного хронотопу, що зближує, попри низку відмінностей, французький романтичний філософський роман з французьким філософським романом попереднього історико-літературного періоду, в основі якого, як зазначає В. Бікульчюс, авантюрний роман [2, с. 22]. Авантюрний хронотоп діалогії часто переростає в екстремальний (Консуело у підземеллі Замку Велетнів, втеча Консуело та Гайдна від вербувальників Фрідріха II, втеча Консуело із в'язниці Шпандау, Консуело у залі тортур середньовічного замку), що властиво для поетики романтизму.

Показовим у розрізі соціально-історичного хронотопу є художнє відображення наукових знань, духовності, естетичних смаків, моральності та суспільно-політичних настроїв періоду подій у романах. І, що важливо, «розкривається те із минулого, що визначає теперішнє» [4, с. 132], соціально-історичний час діалогії несе на собі «відбиток» авторського часу. Якщо духовна атмосфера подієвого часу діалогії відтворена наближено до історичної правди (поряд з християнською вірою у Бога, показаний атеїзм та деїзм раціоналістичної філософії просвітитів та їхніх прихильників при дворі пруського короля Фрідріха II, а також ідейно-естетичні засади таємних рухів та організацій), то наукові знання позначені впливом ідей, що розвивалися у другій половині XVIII століття та близько першої половини XIX століття. Такими є відкриття гіпнозу (тваринного магнетизму, сомнамбулізму, месмеризму), художнє осмислення якого у діалогії інтерпретує Нінель Литвиненко [5], а також ідеї метемпсихозу (переселення душ) як вплив учення П'єра Леру. Пов'язані з авторським хронотопом у просторовому відношенні суспільно-політичні настрої, чітко виражені в епілозі: «Cours en France, Spartacus! la France bientôt va détruire (...). J'entends retentir sur la France cette voix d'Isaïe: «Lève-toi, sois illuminée ; car ta lumière est venue, et la gloire de l'Éternel est descendue sur toi ; et les nations marcheront à ta lumière ». Les taborites chantaient cela du Tabor : aujourd'hui le Tabor, c'est la France» [12, с. 576–577] («Біжи у Францію, Спартак! Франція скоро почне руйнувати <...>. «Я чую над Францією гучний голос Ісаї: «Устань, засяй! Зійшло бо твоє світло, слава Господня засяяла над тобою; народи підуть до твого світла». Таборити співали це на Таборі. Нині ж Табор – це Франція»). Тут через проспекцію та ретроспекцію відбувається ще й нашарування часових пластів. Звернемо увагу також на історизми «таборити» і «Табор». Ці слова стосуються ретроспективи стосовно сюжетного часу діалогії, що сягає кінця XIV – початку XV століть і пов'язана з конкретним історичним періодом – гуситськими війнами у Чехії. Реалізується взаємозв'язок віддалених у часі історично локалізованих пластів через:

1) переживання Альбертом подій 300-літньої давнини (відносно до подій у діалогії), оскільки Альберт схильний отожднювати себе із провідником гуситів Яном Жижкою та зі своїм прадідом Братиславом чи іншими, чий імена не конкретизовані (оточуючі видаються героєві сучасниками у попередніх його «існуваннях»);

2) розповіді кузини Альберта Амалії про історичне минуле Чехії;

3) пригадування Консуело інформації про гуситство з місцевої хроніки. Так, у главі XXXV зі спогадів Консуело вимальовується окрема сюжетна лінія, яка розкриває один з епізодів періоду гуситських війн.

Поряд з хронологічною у діалогії присутня асоціативна ретроспекція. Гра Альберта на скрипці викликає в уяві слухачів історичне минуле Чехії періоду гуситських війн.

Визначеність та історичність ретроспективного часопростору значною мірою контрастують з перспективним планом художнього твору. Якщо у романі «Консуело» Альберт передбачає близьке майбутнє, те, що має відбутися найближчим часом з художніми персонажами, особами не історичними, а створеними уявою авторки, які мають певне відношення до Альберта (таким є приїзд Консуело у Замок Велетнів), то в епілозі Альбертові відведена роль пророка (prophète). Перед його очима проходять картини радостей та жахів прийдешнього і йдеться вже не про конкретне майбутнє конкретних осіб, а долю народів, долю людства у цілому. На образ Альберта проєктуються біблійні образи пророків Ісуса Христа та автора останньої біблійної книги Йоана. Альберт кількаразово перефразовує слова Ісуса Христа «Істинно кажу вам» і подібно до Йоана герой змальовує «поему майбутнього» («poème de l'avenir»). Через видіння Альберта просторово-часова орієнтація діалогії «відкривається» в майбутнє, не обмежене часом.

В епілозі Альберт визнає, що краще читає у майбутньому, ніж у минулому, тоді як у молоді роки героя турбувало минуле. Над ним тяжіла провина за злочини, скоєні у попередніх його «оболонках». Таке нетрадиційне співвіднесення молодості з минулим, а зрілого віку з майбутнім характеризує художнього персонажа як виняткового героя у виняткових обставинах.

Отже, часопростір діалогії – це простір історичної дійсності XVIII століття, водночас невіддільної від історичного минулого та уявного майбутнього. Така ускладненість просторово-часових відносин суттєво різнить жанрову природу філософського роману епохи романтизму від філософської прози Просвітництва, в якій домінувала часопросторова односкерованість, та сприяє розкриттю питань соціально-історичного, ідейно-духовного та художньо-естетичного розрізів.

Поєднання трьох часових вимірів (минулого, теперішнього та майбутнього) характерне для поетики романтизму, «мімезис сучасного стане прерогативою реалістів, які на нових засадах розвинули започаткований романтиками історизм наукового і художнього мислення і відкинуть романтичну міфологізацію минулого і поетично-утопічне міфологізування майбутнього» [3, с. 253–254].

Література:

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. М.: Худ. лит., 1975. 502 с.
2. Бикуньос В.В. Поэтика философского романа: учебное пособие. Вильнюс: Издательско-редакционный совет МНО. Литовский ССР, 1988. 71 с.
3. Копистянська Н. Хронотопний аспект вивчення жанрової системи слов'янського романтизму / Н. Копистянська. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: моногр. Львів: Паїс, 2005. С. 249–265.
4. Копыстьянская Н. Хронотоп как аспект изучения жанровой системы романтизма. *Zagadnienia rodzajów literackich*. Т. XXXVII. Zeszyt 1 – 2. С. 119–135.
5. Литвиненко Н.А. Идеи месмеризма в дилогии Жорж Санд и «Жозефе Бальзамо» А. Дюма. Влияние науки и философии на литературу. Ростов н/Д., 1986. С. 108–116.
6. Сипа Л.М. Диалогія Жорж Санд «Консуело» і «Графиня Рудольштадт» як художня цілісність: філософська специфіка хронотопу. *Modern Philologie: relevant issues and prospects of research: international research and practice conference (Lublin, 20 – 21 October 2017)*. Lublin: Baltija Publishing, 20017. С. 132–133.
7. Сипа Л.М. Літературно-філософські виміри часу у романі Жорж Санд «Графиня Рудольштадт». Літературний процес: методологія, імена, тенденції: зб. наук. пр. (філологічні науки). К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. №5. С. 37–40.
8. Сипа Л.М. Хронотоп дороги у французькому романтичному романі. Мова та література у полікультурному просторі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 13-14 лютого 2015 року). Львів: ЛОГОС, 2015. С. 10 – 11.
9. Сипа Л.М. Хронотоп культури у діалогії Жорж Санд «Консуело» і «Графиня Рудольштадт». Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: філологія. Одеса: Гельветика, 2015. № 4. С. 99 – 101.
10. Хализев В. Теория литературы. М.: Высшая школа, 2002. С. 248-249.
11. Sand G. *Consuelo. La Comtesse de Rudolstadt: roman* / G. Sand. Œuvres: à 2 v. V. 1. Paris: Folio classique, 2004. Paris: Folio classique, 2004. V. 1. P. 402; 572.
12. Sand G. *Consuelo. La Comtesse de Rudolstadt: roman* // G. Sand. Œuvres: à 2 v. V. 2. Paris: Folio classique, 2004. 608 p.

Анотація

**Л. СИПА. СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ХРОНОТОП РОМАННОЇ ДИЛОГІЇ ЖОРЖ САНД:
ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ**

Соціально-історичний хронотоп розглянуто як складову філософської специфіки часпросторової організації діалогії Жорж Санд «Консуело» і «Графиня Рудольштадт». Дослідження здійснено з опорою на твердження М. Бахтіна та Н. Копистянської щодо хронотопу художнього твору. Проаналізовано реалізацію хронологічної та асоціативної ретроспекції. Конкретизовано та проінтерпретовано взаємозв'язок історично локалізованих часових пластів. Акцентовано увагу на тому, що визначеність та історичність ретроспективного часпростору контрастують з перспективним планом діалогії Жорж Санд.

Ключові слова: філософський роман, соціально-історичний хронотоп, авторський хронотоп, ретроспекція, перспекція.

Аннотация

**Л. СИПА. СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ХРОНОТОП РОМАННОЙ ДИЛОГИИ ЖОРЖ САНД:
ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ**

Социально-исторический хронотоп рассмотрен как составляющая философской специфики временной и пространственной организации дилогии Жорж Санд «Consuelo» и «The Countess of Rudolstadt». Исследование осуществлено с опорой на суждения М. Бахтина и Н. Копыстьянской по хронотопу художественного произведения. Проанализирована реализация хронологической и ассоциативной ретроспекции. Конкретизирована и проинтерпретирована взаимосвязь исторически локализованных временных пластов. Акцентировано внимание на том, что определенность и историчность ретроспективного времени и пространства контрастируют с перспективным планом дилогии Жорж Санд.

Ключевые слова: философский роман, социально-исторический хронотоп, авторский хронотоп, ретроспекция, перспекция.

Summary

**L. SYPA. SOCIO-HISTORICAL CHRONOTOPE OF GEORGE SAND'S NOVELISTIC DILOGY:
PHILOSOPHICAL ASPECT**

Socio-historical chronotope has been analysed as a component of the philosophical specificity of the time-space organization of George Sand's novelistic diology "Consuelo" and "The Countess of Rudolstadt". The research has been carried out on the basis of M. Bakhtin and N. Kopystianska's statement regarding the chronotope of the literary work. The implementation of chronological and associative retrospectives has been analysed. The author has also specified and interpreted the correlation between historically localized layers, remote in time. The emphasis is placed on the fact that certainty and historicity of the retrospective time-space is to a significant degree contrasted with the perspective plan of the works.

Key words: philosophical novel, socio-historical chronotope, author's chronotope, retrospection, prospection.